

ks. dr hab. Paweł Podeszwa, prof. UAM
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Wydział Teologiczny
Zakład Teologii Historycznej

Recenzja rozprawy doktorskiej
s. mgr lic. Agnieszki Ziemińskiej, *Ekologiczna perspektywa Nowego Testamentu –*
***w kierunku interpretacji integralnej*, Kraków 2024, ss. 264.**

Praca doktorska z dyscypliny nauki teologiczne
napisana pod kierunkiem ks. dra hab. Stanisława Witkowskiego, prof. UPJPII

Pismem z dnia 8 kwietnia 2024 roku (DR/4/2024) zostałem poproszony o przygotowanie recenzji rozprawy doktorskiej s. mgr lic. Agnieszki Ziemińskiej.

Przygotowana recenzja składa się z pięciu części: 1) omówienie zagadnienia badawczego oraz struktury pracy; 2) ocena merytoryczna rozprawy; 3) ocena formalna pracy; 4) proponowane zagadnienia do dyskusji; 5) konkluzja zawierająca wnioski do Rady Dyscypliny Nauki Teologiczne Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie.

1) Zagadnienie badawcze oraz struktura pracy

Ekologia stanowi dzisiaj jeden z najbardziej aktualnych tematów podejmowanych w rozmaitych obszarach ludzkiej refleksji, także w teologii (ekoteologia). Nawet jeśli kościelna refleksja teologiczna nad stworzonym światem materialnym była obecna w nauczaniu papieży, począwszy do Leona XIII, to niewątpliwie ważnym jej etapem (zdaniem niektórych nawet „zwieńczeniem”) jest ekologiczna encyklika „Laudato si” papieża Franciszka, która formułuje wizję katolickiej systematycznej ekoteologii i swego rodzaju „paradygmat” jej uprawiania. Teologiczna refleksja nad ekologią jest mocno zakorzeniona w antropologii, ale ma również swoje istotne podstawy w teologii stworzenia. W papieskim dokumencie widać wyraźny wkład współczesnej egzegezy i teologii biblijnej, które nie tylko demaskują błędne interpretacje Biblii, ale starają się ukazać wiele tekstów biblijnych w nowej, proekologicznej perspektywie.

Recenzowana rozprawa wpisuje się w nurt tych badań, proponując odczytanie wybranych fragmentów Nowego Testamentu w ujęciu postulowanej przez papieża Franciszka ekologii integralnej, która nie zapomina o człowieku, przyznając mu należne miejsce w ekosystemie. Taka „interpretacja integralna” zakłada, „że wszystkie aspekty stworzenia są ze sobą powiązane oraz że troska o środowisko naturalne jest nierozzerwalnie związana z innymi przejawami ludzkiego życia, takimi jak sprawiedliwość społeczna, rozwój czy pokój” (s. 10). Ekolektura wybranych fragmentów z tradycji literackich i teologicznych tworzących Nowy Testament daje możliwość zaproponowania „swego rodzaju «zielonego» itinerarium wiodącego przez Tekst” (s. 13). Należy docenić wybór zaproponowanego zagadnienia badawczego. Zgodnie z sugestią Papieskiej Komisji Biblijnej w dokumencie „Interpretacja Biblii w Kościele” trzeba

podejmować badania egzegetyczne, które zaadaptują nowe punkty widzenia odpowiadające współczesnym prądom myślowym (zob. I. E), a takim jest niewątpliwie perspektywa ekologii integralnej.

Aby osiągnąć wyznaczone cele badawcze Autorka proponuje następującą strukturę dysertacji: po stronie tytułowej, opisie bibliograficznym, abstrakcie oraz słowach kluczowych (s. 2), spisie treści (s. 3-5), wykazie skrótów (s. 6-9); wstęp (s. 10-17); rozdział I „Ekologiczna interpretacja tekstów Pisma Świętego - podstawy, historia, nurty, propozycja nowego podejścia” (s. 18-59); rozdział II „Ewangelie synoptyczne” (s. 60-87); rozdział III „Corpus Paulinum” (s. 88-140); rozdział VI „Listy Katolickie” (s. 141-174), rozdział V „Dzieło Janowe” (s. 175-227); zakończenie (s. 228-234), wykaz tabel (s. 235) bibliografia (s. 236-264).

2) Ocena merytoryczna rozprawy

Pracę otwiera „Wstęp” (s. 10-17), w którym Doktorantka wyjaśnia motywy podjęcia zagadnienia: 1) zachęta papieża Franciszka do właściwej interpretacji tekstów biblijnych odczytanych w świetle troski Stwórcy o cały świat; 2) brak rzetelnego studium, które przy pomocy klucza hermeneutycznego, jakim jest ekologia integralna, proponowałoby całościowe i metodologicznie poprawne spojrzenie na przesłanie ekologiczne Nowego Testamentu. Omawiając dalej kluczowe pojęcia używane w rozprawie (ekologia, kwestia ekologiczna, kryzys) wyjaśnia brzmienie drugiej części tytułu dysertacji „w kierunku interpretacji integralnej”: „Nadanie kierunku, w zamyśle, oznacza podjęcie próby spojrzenia integralnego. Spojrzenie takie uwzględnia głębokie zależności między światem przyrody, człowieka i Boga. To podejście zawiera zarówno ekologiczne spojrzenie na świat przyrody, świat ludzki, jak i ich połączenie w relacji z Bogiem” (s. 12-13).

Po określeniu celów badawczych swojej pracy: 1) „możliwe całościowe spojrzenie na teksty NT w perspektywie ekologii integralnej” (s. 13); 2) „zapropozowanie swego rodzaju «zielonego» itinerarium wiodącego przez Tekst” (s. 13) Autorka stawia szereg ciekawych pytań, na które będzie starała się odpowiedzieć w swojej dysertacji: „czy możliwa jest prawidłowa interpretacja ekologiczna? Czy wśród wielu wątków i tematów poruszanych w pismach NT można wyłonić wspólne linie i motywy interpretacyjne? Czy omawiane pisma mają swój własny klucz, w którym można odczytać ekologiczne przesłanie, a jeśli tak, to czy te klucze bywają wspólne? Jakie tematy są wspólne dla poszczególnych grup pism, a które są unikalne tylko dla konkretnych? Czy wcześniejsze propozycje „zielonych” interpretacji można potwierdzić lub obalić? Jakie kwestie były podejmowane wcześniej, a które pominięto?” (s. 13-14).

Następnie Doktorantka syntetycznie omawia wykorzystane źródła oraz metody badawcze związane z hermeneutyką ekologiczną (nurt rewizjonistyczny zmodyfikowany o ujęcie integralne) oraz analizą tekstów biblijnych (podejście synchroniczne, elementy metody historyczno-krytycznej, „elementy zaczerpnięte z innych podejść – analizy semantycznej, metody narracyjnej (narratywnej), czy metod odwołujących się do nauk socjologicznych (metoda odwoływania się do antropologii kulturowej) [...] zostaną wykorzystane teksty paralelne z Nowego i Starego Testamentu (lektura kanoniczna i intertekstualna)” (s. 16). Trzeba zauważyć, że wszystkie przyjęte założenia są jak najbardziej poprawne, a uwzględnienie uzupełniających się metod i podejść jest wręcz konieczne, aby nie „narzucić” tekstowi

interpretacji ekologicznej, gdyż jak słusznie zauważa Doktorantka, „metoda ekologicznej interpretacji ma swoje ograniczenia, związane przede wszystkim z przyjętym kluczem hermeneutycznym, który zakłada konkretne nachylenie w odczytywaniu tekstu. Aby uniknąć nadawania tekstowi znaczenia, którego on nie niesie, oprócz podejścia kontekstualnego, konieczne było zatem dobranie i zastosowanie tradycyjnych metod, związanych z analizą tekstów biblijnych” (s. 15). Ostatnia część „Wstępu” została poświęcona syntetycznej prezentacji struktury rozprawy (kryterium kanoniczne i tematyczne) oraz zawartości kolejnych rozdziałów dysertacji.

„Wstęp” został napisany poprawnie. Zawiera wszystkie niezbędne elementy: uzasadnienie wyboru tematu, określenie zagadnień badawczych, wyjaśnienie obranych i zastosowanych metod badawczych oraz kryteriów i kluczy interpretacyjnych, a także zwięzłą, ale jednocześnie wystarczającą prezentację struktury pracy wraz z zawartością poszczególnych rozdziałów.

W porównaniu do klasycznych wstępów do prac naukowych brakuje tutaj omówienia *status quaestionis*, gdyż problematykę tę podjęto w pierwszym rozdziale zatytułowanym „Ekologiczna interpretacja tekstów Pisma Świętego – podstawy, historia, nurty, propozycja nowego podejścia” (s. 18-59). Składa się on z 4 paragrafów, w których syntetycznie zostały przedstawione podstawy idei ekologicznej lektury Biblii, historia ekologicznej interpretacji oraz jej zasadnicze nurty: apologetyczny, radykalny, neoortodoksyjny (rewizjonistyczny) oraz nowe podejścia (opór wobec ekoteologii, biblijna ekokrytyka, perspektywa ekofeministyczna, ekokolonialna). W ostatni paragrafie Doktorantka przedstawiła propozycję podejścia ekointegralnego, które słusznie uznaje za jedyne możliwe, aby prawidłowo odczytać przesłanie biblijne i jednocześnie konieczne, aby ekologia nie przerodziła się w ekologizm, połączony z ekodyktaturą, wzmacniającą potęgę gospodarczych hegemonów, którą cechuje utopijne przekonanie, że człowiek o własnych siłach może naprawić świat (zob. s. 53-54). Doktorantka omawia nieliczne prace, w których zastosowano podejście ekologii integralnej w interpretacji tekstów biblijnych (Markow, Karczewski) oraz inne odnoszące się do ekologicznego przesłania Biblii (pod red. Jelonka, Sieronia, Zbroi, szkoda, że nie uwzględniono: A.J. Najda, *Początki ekologii w Biblii*, SEB 2(2004), s. 143-150; tenże, *Zu den ökologischen Metaphern bei Paulus*, SEB 3(2005), s. 247-255); tenże, *Ekologiczne samookreślenia Jezusa w Ewangelii wg św. Jana*. SEB 6(2008), s. 93-104) oraz publikację Twardziłowskiego, która „stanowi jednak bardziej wyczerpujący opis istniejących podejść niż nową propozycję hermeneutyczną. Koncentruje się ona na ukazaniu metod proponowanych przez obecne nurty” (s. 56). Doktorantka słusznie zatem przyjmuje, że otwiera się szerokie pole badań ekologicznego przesłania Nowego Testamentu, które dzięki zastosowaniu podejścia ekologii integralnej uwzględni wielowymiarowość relacji Bóg – człowiek – przyroda oraz jednoznacznie potwierdzi, że troski o środowisko naturalne nie wolno oderwać od poszanowania ludzkiej godności, a kryzysu ekologicznego nie da się rozwiązać jedynie za pomocą metod technologicznych, ale konieczna jest pogłębiona refleksja teologiczna (ekoteologia), która zaowocuje poprawną ekoetyką (s. 58).

Zaproponowane omówienie jest syntetyczne, bazujące na najbardziej reprezentatywnej literaturze przedmiotu, zwłaszcza paragraf poświęcony poszczególnym nurtom ekologicznej interpretacji Biblii. Ze względu na obszerność materiału, ale także wagę prezentowanych treści, słuszny jest wybór przedstawienia ich w pierwszym rozdziale pracy. Doktorantka nie ogranicza się tylko za zaprezentowania poszczególnych nurtów, ale poddaje je także krytycznej ocenie,

jasno pokazując, że niekiedy kontekstualne podejście ekologiczne, jeśli nie jest integralne, może łatwo prowadzić do wypaczonej interpretacji tradycji biblijnych, zwłaszcza jeśli jest jeszcze zabarwione ideologicznie. Wydaje mi się, że została wystarczająco dowiedziona konieczność ujęcia integralnego, a jednocześnie zaprezentowany *status quaestionis* potwierdza, że przynajmniej na gruncie polskiej biblistyki istnieje odpowiednia „przeźren”, aby podjąć próbę odczytania przesłania Nowego Testamentu w ujęciu ekointegralnym.

Kolejne cztery rozdziały, zawierające analizę fragmentów Nowego Testamentu w kluczu ekologii integralnej, posiadają bardzo podobną strukturę oraz zastosowaną metodologię, stąd oceniam je łącznie. W podziale materiału Nowego Testamentu na cztery części Autorka przyjęła kryterium kanoniczne z małymi wyjątkami, które każdorazowo zaznacza i wyjaśnia. Każdy rozdział rozpoczyna się od krótkiego wprowadzenia, zawierającego najważniejsze informacje, dotyczące analizowanej tradycji biblijnej. Doktorantka wskazuje także teksty, które dotychczas zostały przeanalizowane w kluczu ekologicznym, każdorazowo dokumentując to odpowiednimi odniesieniami bibliograficznymi. Pytanie jakie mi się nasuwa brzmi: czy faktycznie zostały uwzględnione wszystkie dotychczasowe interpretacje ekologiczne czy tylko te znane Doktorantce? Przykładowo w przypadku tradycji ewangelicznych brak L. Gasparro, *Gesù e il creato. Parole di ecologia nei Vangeli*, Bologna 2022. Niestety nie znalazłem nigdzie wyjaśnienia, jakimi kryteriami kierowała się Autorka dokonując wyboru prezentowanych publikacji.

Każde wprowadzenie do poszczególnych rozdziałów kończy się wyborem tekstów i zgodnie z zapowiedzią w tytule podparagrafu powinno zawierać „uzasadnienie” (s. 64; 99; 142; 178) dokonanej selekcji. Doktorantka zaproponowała studium następujących tematów/tekstów: **w rozdziale II z Ewangelii synoptycznych** - Realizacja zapowiedzi mesjańskich dotyczących harmonii natury (Mk 1,13); Królestwo Boże (Mk 3,22-30; por. Mt 12,22-30; Łk 11,15-22) a dualizm kosmologiczny; Błogosławieństwa, kodeks moralności etycznej a wskazania ekologiczne (Mt 5,1-16; Łk 6,20-26); Wskazanie integralnego podejścia do stworzenia w przypowieściach i cudach Jezusa (Mk 4,1-9; Mt 13,1-9; Łk 8,4-8 oraz Mt 8,23-27; Mk 4,35-41; Łk 8,22-25); „Wspólny cud”, opis cudu rozmnożenia chleba (Mk 6,34-44; Mt 14,13-21; Łk 9,10-17; J 6,1-15 oraz Mk 8,1-9; Mt 15,32-39); Zmiana paradygmatu ekonomicznego na paradygmat obdarowania (Mk 6,37; Mt 14,16; Łk 9,13); Przeciw marnotrawstwu (J 6,12); **w rozdziale III z tradycji Pawłowej (razem z Hbr)** - Zbawienie dotyczy całego stworzenia (Rz 8,19-23); Pojednanie wszystkiego w Bogu (Kol 1,15-20); Nauka o odkupieniu (2 Kor 5,14-21); Miejsce nowego świata (1 Kor 15,51-57; 1 Tes 4,15-17); Dualizm kosmologiczny a chrystologia stworzenia (Hbr 2,11; Hbr 8,1); Pytanie o losy ziemi (Hbr 1,10-12); Kwestia ofiar ze zwierząt (Hbr 10,1-18); Zarzut o zamiar spalania ziemi (Hbr 6,7-8); **rozdziale IV z Listów Katolickich** - Opieka nad stworzeniem czy jego ujarzmienie? (Jk 3,7); Kontrast bogaty – biedny, a ekologia społeczna (Jk 2,6); Ekosprawiedliwość jako troska o siebie i innych (Jk 2,15-16); Kryzys ekologiczny jako zapowiedziany etap doświadczeń (1 P 1,6); Pokój Boży jako idea integralnego zbawienia świata (1 P 3,10a.11b; 2 P 3,14); Zapowiedź nadejścia nowego świata (2 P 3,3-13); Sakrament chrztu w ujęciu Piotra – uświęcenie materii (2 P 3,5-7); **w rozdziale V z Tradycji Janowej** - Wcielenie w Prologu jako afirmacja stworzenia (J 1,1-18); Interpretacja terminu *κόσμος* w kontekście ekoteologii (J 3,16-17); Zmartwychwstanie jako powrót do raju – interpretacja ekologiczna (J 20,15); Zdolności rozumu i nakaz miłości jako wyraz troski o środowisko (1 J 5,20); Trzy grzechy w odniesieniu do „grzechu ekologicznego”

(1 J 2,16); Rozdział Bóg – świat a wartość świata stworzonego przez Boga (1 J 2,15); Oszczędność Jana? (2 J 1,12; 3 J 1,13-14); Obraz imperium rzymskiego a współczesne mocarstwa rabujące ziemię; Ekologiczny sens katastroficznych wydarzeń opisanych przez Apokalipsę; Ekotoologiczna interpretacja perspektywy eschatologicznej (Ap 21,1). Podobnie jak w przypadku omawianej literatury, zawierającej ekologiczne interpretacje wybranych tekstów biblijnych, także i tutaj nie znalazłem zapowiadanego „uzasadnienia” dokonanej selekcji. We wstępie czytamy ogólnikowe stwierdzenie: „Dla analizowanych pism są wybrane tematy, które zostają opracowane pod względem ich ekologicznego znaczenia” (s. 16). Czy są to zatem najbardziej reprezentatywne teksty/tematy dla ekologicznej perspektywy poszczególnych tradycji? Bez jasnego podania kryterium/kryteriów (np. jakościowego, ilościowego) dokonanego wyboru może się on jawić jako bardzo subiektywny oraz niekoniecznie odpowiedni dla próby całościowego ujęcia ekologicznej perspektywy danej tradycji i w konsekwencji całego Nowego Testamentu.

Zaproponowana egzegeza poszczególnych tekstów jest poprawna oraz uwzględnia założenia wyrażone we wstępie do pracy. Bazuje na analizie semantycznej oraz kontekstualnej najważniejszych dla podjętego tematu pojęć, uwzględniającej perspektywę kanoniczną oraz intertekstualną. Doktorantka z dużym powodzeniem wykorzystuje słowniki, leksykony biblijne oraz komentarze i opracowania, do których poprawnie odsyła czytelnika w przypisach. Należy docenić, że analizując poszczególne teksty Doktorantka „pamięta” o celu swojej pracy i stara się je zinterpretować, odwołując się do podejścia ekologii integralnej. Jednocześnie zachowuje daleko idącą ostrożność w formułowaniu wniosków, co jest niezwykle ważne, zwłaszcza w przypadku podejść kontekstualnych, aby nie „narzucić” tekstowi subiektywnych przekonań albo ideologicznych założeń, co w przypadku hermeneutyki ekologicznej ma czasem miejsce (nurt radykalny, ekofeminityczny i ekokolonialny). W zaproponowanych analizach Autorka odsyła niekiedy czytelnika do takich ideologicznych i naukowo nieweryfikowalnych interpretacji omawianych tekstów biblijnych, oceniając je krytycznie oraz ukazując ich jednostronność. Przeprowadzone studium wybranych fragmentów Nowego Testamentu potwierdza jednoznacznie, że nowe podejście ekologii integralnej jest odpowiednim kluczem interpretacji ekologicznego przesłania Biblii, ale musi być stosowane w połączeniu z innymi metodami interpretacyjnymi, aby nie „uniknąć nadawania tekstowi znaczenia, którego on nie niesie” (s. 15). Punktem wyjścia musi zawsze pozostać rzetelna analiza egzegetyczna tekstu, a odkryty sens dosłowny jest koniecznym punktem wyjścia do dalszej interpretacji, uwzględniającej kontekst całości Objawienia oraz życia Kościoła. Tylko taka interpretacja pozwoli odkryć prawdziwe przesłanie ekologiczne Biblii, jednoznacznie wskazujące, że ekologia środowiskowa musi pozostawać w ścisłym związku z ekologią człowieka i nie może być pozbawiona odniesienia do Boga Stwórcy wszystkiego, a w perspektywie Nowego Testamentu do Jezusa Chrystusa, Początku nowego stworzenia.

Doktorantka odsyła bardzo często do literatury zagranicznej, zwłaszcza anglojęzycznej. W przypadku analiz w kluczu ekologii, zwłaszcza tej integralnej, jest to uzasadnione, ponieważ w literaturze polskiej nie mamy zbyt wielu takich opracowań. Gdy jednak mowa o szerszej perspektywie interpretacyjnej należałoby uwzględnić dorobek rodzimej biblistyki. Kiedy na przykład Autorka pisze o „wspólnym cudzie”, czyli rozmnożeniu chleba (Mk 6,34-44; Mt 14,13-21; Łk 9,10-17; J 6,1-15 oraz Mk 8,1-9; Mt 15,32-39) pada słuszne stwierdzenie, że „teologiczne implikacje i różnice pomiędzy tymi zdarzeniami doczekały się szerokiego

omówienia w literaturze naukowej” (s. 89) oraz zostają wymienione „najistotniejsze problemy interpretacyjne w odniesieniu do omawianych narracji” (s. 89), udokumentowane licznymi odniesieniami bibliograficznymi (przypisy 110 do 116), gdzie nie znajdziemy niestety żadnej publikacji polskojęzycznej.

Rzetelna analiza egzegetyczna domaga się precyzji, zwłaszcza jeśli chodzi o pojęcia czy wyrażenia, które mają swoje określone znaczenie teologiczne. Na s. 220-221 czytamy, że „królowie narodów są mile widziani w Nowym Jeruzalem, aby przynieść honor Bogu, którego chwała oświeci miasto (21,24-26)”. W Ap 21,24 jest mowa, że „królowie ziemi przyniosą do niego swą chwałę”. Wyrażenie „królowie ziemi” (nie „królowie narodów”) jest charakterystyczne dla Apokalipsy, gdyż określa ono przeciwników Boga, którzy są sojusznikami demonów, walczącymi przeciw Bogu (16,14; 19,19), sprzymierzeńcami Wielkiej Nierządniczy (17,2; 18,3.9), wasalami Wielkiego Miasta (17,18), stąd panicznie boją się karzącego gniewu Zasiadającego na tronie oraz Baranka (6,15-16). W ten sposób podkreśla się nieskończone miłosierdzie Boga, który nie zamyka nigdy bram swojego Miasta (21,25) nawet przed wielkimi grzesznikami, jeśli tylko uznają swoje winy i nawracają się do Boga (11,13).

Każdy paragraf kończy się zestawieniem najważniejszych wniosków, a rozdziały podsumowaniem, zawierającym najistotniejsze elementy przesłania ekologicznego poszczególnych tradycji Nowego Testamentu, co znacznie ułatwia czytelnikowi poruszanie się w analizowanym materiale i wnioskach badawczych. Podobnie w zakończeniu pracy zebrane zostały wnioski z przeprowadzonych badań, najpierw odnoszące się do samego podejścia ekologii integralnej, a następnie wspólnych tematów ekologicznych Nowego Testamentu. Została udokumentowana możliwość interpretacji ekologicznej w ujęciu integralnym wielu tekstów biblijnych, które „potwierdzają potrzebę troski o świat naturalny oraz że ta troska powinna być rozumna (tj. dostosowana do wiedzy i możliwości epoki)” (s. 232-233). Nie może ona jednak nigdy wykluczać człowieka, gdyż troska o przyrodę i troska o człowieka współzależą od siebie i wzajemnie się uzupełniają. Działania proekologiczne oznaczają także szacunek dla Stwórcy, współdziałanie w Jego stwórczym i zbawczym dziele. Do wspólnych tematów poszczególnych tradycji Nowego Testamentu Doktorantka zaliczyła eschatologię, kosmologię, ekologię etyczną oraz odwołania do tekstów Starego Testamentu. Wydaję mi się, że w zaproponowanym podsumowaniu pracy zabrakło uwypuklenia specyficznego chrystocentryzmu Nowego Testamentu i jego znaczenia dla proekologicznej lektury tekstów. Ważnym wkładem recenzowanego studium jest także pokazanie, że nie każdy tekst Nowego Testamentu da się zinterpretować ekologicznie, a szukanie w tekstach natchnionych bardzo szczegółowych wskazań czy gotowych scenariuszy proekologicznych zachowań czy działań, z góry skazane jest na niepowodzenie. Jednak to co stanowi nowotestamentowe przesłanie ekologiczne jest wystarczającą pomocą do rozeznania „grzechu ekologicznego” oraz wezwaniem do „ekologicznego nawrócenia”.

3) Ocena formalna pracy

Pod względem formalnym dysertacja nie budzi istotnych zastrzeżeń. Przypisy zasadniczo zostały sporządzone rzetelnie. Autorka poprawnie stosuje zapis skrócony dla pozycji wcześniej cytowanych. Zarówno przypisy, jak i bibliografia końcowa, wymownie świadczą, że Doktorantka wykorzystała bogatą literaturę, zwłaszcza obcojęzyczną. Cytuje

bardzo wiele poważnych opracowań, komentarzy i artykułów, które podejmują wprost lub pośrednio kwestie literackie i teologiczne omawianych perykop.

Jedynym znaczącym mankamentem jest czasami brak konsekwencji oraz zdarzające błędy w zapisach bibliograficznych:

1) dlaczego dla jednych czasopism podane jest pełne brzmienie tytułu (np. „Collectanea Theologica”), a dla innych tytuł jest zapisany skrótem (np. „RBL”)?;

2) podobny brak konsekwencji dla zapisu serii wydawniczych: „WBC”, ale „Baker Exegetical Commentary on the New Testament” oraz podawania numeru serii: Moo D.J., *The Letters to the Colossians and to Philemon* (PNTC), Grand Rapids, MI 2008, Eerdmans; Morris L., *The Gospel According to Matthew* (PNTC 1), Grand Rapids, MI, Cambridge 1992, Eerdmans;

3) czasami błędny zapis bibliograficzny: Aune D.E., *Revelation 6 - 16* (WBC 52B), red. D.A. Hubbard, G.W. Barker, et al., Grand Rapids, MI 1998, Zondervan; Aune D.E., Metzger B.M., et al., *Revelation 17 - 22* (WBC 52C), Nashville, TN 2008, Nelson;

4) zapis niepełny: brak miejsca wydania (Papieska Komisja Biblijna, *Interpretacja Biblii w Kościele: dokument Papieskiej Komisji Biblijnej z komentarzem biblistów polskich* (RSB 4), red. R. Rubinkiewicz, 1999, Vocatio; brak stron (Gryglewicz F., *Rozwój teologii Listu św. Judy i Drugiego Listu św. Piotra*, „RBL” 33/5 (1980), s. 247 [artykuł znajduje się tylko na jednej stronie?]; Singer P., *Animal Liberation at 30*, „The New York Review of Books” 50/8; Tanzella-Nitti G., *The Two Books Prior to the Scientific Revolution*, „Perspectives on Science & Christian Faith” 57/3 (2005); Unger C., *Cognitive Pragmatics and Multi-layered Communication: Allegory in Christian Religious Discourse*, „Religion, Language, and the Human Mind”, red. p. Chilton, M. Kopytowska, Oxford 2018, Oxford University Press).

5) niejednoznaczny skrót RBL (Peeler A.L.B., *The Greening of Hebrews? Ecological Readings in the Letter to the Hebrews*, „RBL” 16 (2014), s. 457–460; Gryglewicz F., *Rozwój teologii Listu św. Judy i Drugiego Listu św. Piotra*, „RBL” 33/5 (1980), s. 247).

6) przy dokumentach soborowych brak miejsca i roku wydania (s. 238)

W bibliografii zastosowano podział na teksty biblijne, literatura starożytna i średniowieczna; opracowania zbiorcze; dokumenty Kościoła, przemówienia papieskie; komentarze biblijne; literatura przedmiotu; literatura pomocnicza, słowniki i inne pomoce naukowe. Nie bardzo rozumiem zasadność wyodrębnienia pięciu opracowań zbiorczych.

Rozprawa została napisana poprawnym językiem, komunikatywnym i zrozumiałym, także dla czytelnika, który nie jest biblistą czy teologiem, co jest niezwykle ważne w przypadku publikacji. Styl pracy jest zasadniczo poprawny, choć zdarzają się pewne powtórzenia, które należałoby wyeliminować (np. na s. 103 – ostatni akapit i na s. 104 drugi akapit). Także szata graficzna jest staranna i nie budzi zastrzeżeń. Drobne uchybienia w omawianej pracy zdarzają się raczej rzadko i mają charakter oczywistych przeoczeń. W żadnym stopniu nie umniejszają one walorów naukowych recenzowanej dysertacji.

4) Proponowane zagadnienia do dyskusji

Pierwsze zagadnienie:

Dokument Papieskiej Komisji Biblijnej „Interpretacja Biblii w Kościele”, który ukazał się ponad 30 lat temu (1993 r.), omawiając podejścia kontekstualne nie wspomina o podejściu ekologicznym w interpretacji Pisma Świętego. Gdyby taki dokument powstawał dzisiaj, czy należałoby uwzględnić takie podejście? Na s. 232 Doktorantka pisze o „metodach kontekstualnych” (podobnie s. 233). Czy w przypadku ekologii integralnej postulowanej dzisiaj w interpretacji Biblii można mówić już o „metodzie” czy raczej pozostaje ona „podejściem”?

Drugie zagadnienie:

Znane jest twierdzenie kard. G. Ravasiego, że „symbolizm jest jakby płaszczem, który rozciąga się nad wszystkimi stronnicami Apokalipsy” (G. Ravasi, *Apokalipsa*, Kielce 2002, s. 9). Nawet pobieżna lektura ostatniej Księgi Nowego Testamentu pozwala zauważyć, iż „mamy do czynienia z prawdziwym arsenalem obrazów, porównań, znaków, symboli, metafor, które często bywają zaczerpnięte z Biblii” (tamże). Proszę krótko scharakteryzować możliwe źródła symbolizmu Apokalipsy oraz wskazać użyteczność/trudność symbolizmu dla interpretacji ostatniej księgi Nowego Testamentu w ujęciu ekologii integralnej.

5) Konkluzja z wnioskiem do Rady Dyscypliny Nauki Teologiczne Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie

Recenzowana rozprawa doktorska s. mgr lic. Agnieszki Ziemińskiej stanowi nowy i ważny wkład naukowy w studium ekologicznego przesłania Nowego Testamentu. Dysertacja zasługuje na pozytywną ocenę, zarówno za wybór tematu, jak i za przyjęty sposób badania zagadnienia oraz konsekwentną realizację. Prowadzone analizy egzegetyczne i teologiczne, liczne odsyłacze do literatury fachowej oraz formułowanie komplementarnych wniosków egzegetycznych i teologicznych prowadzą do przekonania, że Doktorantka dobrze opanowała warsztat biblisty. Jestem przekonany, że przedstawiona rozprawa, zarówno pod względem merytorycznym jak i też formalnym, spełnia wszystkie wymagania stawiane pracom doktorskim przez obowiązującą ustawę o stopniach naukowych i dlatego wnioskuję do Rady Dyscypliny Nauki Teologiczne Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie o podjęcie dalszych etapów przewodu doktorskiego s. mgr lic. Agnieszki Ziemińskiej.

Poznań, dnia 17 maja 2024 r.